

- Cambridge: Cambridge University Press.
- Janoski, T. (1997) *Citizenship And Civil Society A Framework Of Rights And Obligations In Liberal Traditional And Social Democratic Regimes*: Cambridge University Press.
- Marshall, T.H. (1964) *Class, Citizenship and Social Development*. Garden City, NY: Doubleday.
- Pocock, J.G.A. (1995) The Idea of Citizenship Since Classical times, in R. Biner (ed). *Theorizing Citizenship*: pp 29-53. Albany, NY: Suny Press.
- Rokkan S. (1966) Norway Numerical Democracy and Corporate Pluralism In R. A. Dahl (ed), *Political Opposition in Western Democracies*: Yale University Press.
- Shklar, J. (1995) *American Citizenship*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Tilly C. (1995) Citizenship, Identity and Social History. *International Review of Social History* 40 (Supplement3): 1-17
- Turner, B.S. (1986) *Citizenship and Capitalism*. London: Allen And Unwin.
- Turner, B.S. (1990) Outline of a Theory of Citizenship. *Sociology*. N24 (2): 189-217, Sage.
- Turner, B.S. (1993) Contemporary problems in the theory of citizenship in B Turner ed *Citizenship and social theory*. London: sage
- Waldron, J. (1995) *Minority Cultures and the Cosmopolitan Alternative in Will Kymlicka (ed) The Rights of Minority Cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- Walzer, M. (1983) *Spheres of Justice*. New York: Basic Books.
- Wuthnow, R. (1991) *Between State and Market: The Voluntary Sector in Comparative Perspective*: Princeton University Press.

علی یوسفی، استادیار جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه فردوسی مشهد است (نویسنده مسئول).

Yousofi@um.ac.ir

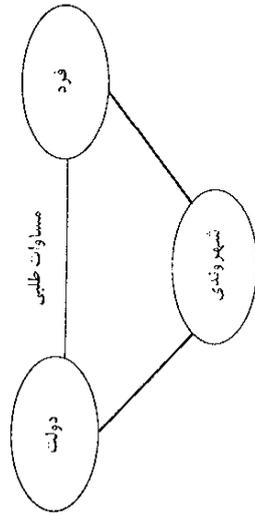
مژگان عظیمی‌هاشمی، مربی پژوهش جهاد دانشگاهی مشهد و دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه در دانشگاه فردوسی مشهد است.

mozghan.azimi@yahoo.com

چارچوب نظری شهروندی

گرچه امروزه سوابق شهروندی، اختلاف نظر و ایده در تعریف این مفهوم نشان می‌دهد، لکن تا کنون که پیشرفت مشترک در دیدگاه‌های مختلف شهروندی را می‌توان دسته‌بندی برای مستند و ارائه یک تعریف قابل دفاع از شهروندی قرار داد. در رویکردهای جدیدی که پیش از این مورد گردید، کم‌ترین میزان تعریف این شهروندی اساساً محصور عقوبت فرد در یک جامعه سیاسی می‌باشد. مانند دولت است و در حقوق و تکالیف قانونی برابر برای همه اعضا جامعه می‌باشد. به همین جهت اغلب صاحب نظران، شهروندی را بر پایه تربیت فرد و دولت دانسته و محتوای آن را بر حسب کیفیت و چگونگی این ارتباط تعیین می‌کنند. به بیرونی از کلمه، در هنجار یا فاعله سیاسی را می‌توان در نظریه رابطه حکومت و شهروندان حائز اهمیت زیاد دانست. یکی عاقرینی به معنای توتوریست در شهروندی عام یا قانون بر هنجارهای خاص (ملاحظات قانونی، مذهبی، خورشیدی و...) در نظریه روابط حکومت با شهروندی و دیگری هنجار موفقیت به معنای توتوریست هنجارهای آکسای (صلاحیت‌های عملی هم‌چون تخصص و تجربه) بر هنجارهای آکسای (ملاک‌های مورد توجیه و غیر وابسته به عمل هم‌چون تربیت، مذهب، اصل و نسب و...) در نگارگری نقش‌های سیاسی و اداری.

دو فاعله نظریه متکور، اجزای اصلی حرکت به سوی برتری و تحقق شهروندی هستند. به عبارت دیگر حقوق شهروندی تنها در برقراریه مساوات طبانه و عدالت دولت یا افراد محقق می‌شود. اگرچه این فاعله شهروندی در شکل ۱ ترسیم گردیده است.

شکل ۱. الگوی ارتباطی فرد-دولت و شهروندی

نیو مجاز از سوی دولت تدارک، داوطلب شدن و قضیت مدنی، عناصر اصلی جامعه مدنی در انتقادات دورگویی از جامعه نوخر دهه ۷۰ و ۸۰ بیسته است. به عقیده میشال و نیز علاقه‌مندی به مسائل عمومی و دستگیری به اهداف عمومی علاوه اصلی قضیت مدنی می‌باشد. مطمئناً همه فعالیت‌های سیاسی شایسته لقب با قضیت یا کمک به جامعه مسترک نمی‌باشند. پذیرش مداوم و تعقیب منابع عمومی به هزینه همه اهداف تماماً فردی و خصوصی را می‌توان معنی اصلی قضیت مدنی نامید. (پاتانه، ۱۳۸۰: ۱۵۸). دیدگاه توکریا نیز توسط جامعه‌شناسان مختلفی هم‌چون بلو و همکاران (۱۹۸۵)، تریوتی (۱۹۹۳)، گالستون (۱۹۹۹) و لارز (۱۹۸۳)، (۱۹۹۰) و لاندرو (۱۹۸۱)، ووت تو (۱۹۹۱) و اخیراً پاتانه (۱۳۸۰) مورد به‌یادآوری قرار گرفته و تقویت گردیده است.

اما نظریه گرامشی حد و وسط نظریه مارتشان و توکریا است و تا کنون عمده آن بر تأسیس جامعه مدنی است که همه از سر به استفاده‌های دولت از جامعه جلوگیری کند. و همه منابع طمع‌ورزی بازار باشد. بعد از فریادش کی‌لوسه، نظریه‌پردازانی هم‌چون هابرماس، یا الهیاد از نظریه گرامشی درباره جامعه مدنی، نقش جنبش‌های اجتماعی در توسعه شهروندی و همچنین گسترش روابط دموکراتیک را در مرکز توجه قرار داده‌اند. در مورد اخیر، الکساندر (۱۹۹۵) جامعه مدنی از غیر مدنی را بر حسب دو نوع گفتمان دموکراتیک و غیر دموکراتیک متمایز نموده و معتقد است که گفتمان مذکور در سه سطح «گیرنده»، روابط و نهاد‌های اجتماعی رخ می‌دهد. الگوهای کنشگران در گفتمان دموکراتیک: فعالیت‌گرای، خودنظمی، عقلانیت، منطقی بودن، آرایش کردن و تفرگرای و اعتدال و میان‌روی است و در گفتمان غیر دموکراتیک: الگوها انفعال‌گرایانه، وابستگی، توهنگر (غیر تفرگرای)، احساسات، غیر عقلانی و نهمی است. بر اساس چنین علاقه و نشان‌های گفتمان روابط اجتماعی دموکراتیک: بازار، اعتدال‌کننده، تقابله، تفرقت‌نامه، وجدانی، شفاف، سنجیده و دوستانه است و در گفتمان غیر دموکراتیک روابط اجتماعی مبتنی بر پنهان‌کاری، شک و ظن، توجه به نفع شخصی، طمع‌ورزی، تفریگاری، حسابگری، توطئه و دشمنی است. گفتمان دموکراتیک در سطح نهاد‌های اجتماعی: مبتنی بر قانونمندی، حقوق، برابری، شمول‌گرایی، غیر شخصی و فرزدانی است و در جامعه غیر دموکراتیک: مبتنی بر زور، ذلت‌خواه و مستبدانه، سلسله‌مراتبی، غیر شمول‌گرایانه و شخصی است (الکساندر، ۱۹۹۵). بر حسب نظریه الکساندر، هدایت و به تبع آن جامعه مدنی را می‌باید در هر سه لایه از گفتمان اجتماعی شامل «گیرنده»، روابط و نهاد‌های اجتماعی جست‌وجو نمود.

۱. عنصر سیاسی: دموکراتیک شدن بر مشارکت در تصمیم‌گیری به وسیلهٔ برابری‌های سیاسی (پوکوک، ۱۹۹۵؛ اسطغر، ۱۹۸۱؛ به نقل از کوهن، ۱۹۹۹: ۲۶۸).

۲. عنصر قضایی یا قانونی: مشتمل بر حقوق مشخص قانونی و حمایت‌های قانونی برابر (پوکوک، ۱۹۹۵؛ به نقل از کوهن، ۱۹۹۹: ۲۶۹).

۳. عنصر عضویت یا هویت سیاسی: مشتمل بر وفاداری سیاسی، قضیلت و تعهد مدنی (برویبکر، ۱۹۹۲؛ شاکلر، ۱۹۹۵؛ به نقل از کوهن، ۱۹۹۹: ۲۵۰).

بر همین اساس نظریات شهروندی نیز از حیث تأکید بر این سه عنصر از هم متمایز می‌شوند؛ نظریات دموکراتیک به نهاد مشارکت فعال، نظریات لیبرالی به حقوق فردی و برابری و نظریه پادان اجتماعی به هویت جمعی و مسئولیت‌های شهروندی اهمیت بیشتری می‌دهند. پوکوک، ۱۹۹۵؛ مدرسان، ۱۹۶۴؛ تیلی، ۱۹۸۳؛ وازر، ۱۹۹۲؛ برویبرگر به نقل از کوهن، (۱۹۹۰).

به نظر مشابهی، جانسونکی (۱۹۹۷) دیدگاه‌های سه‌گانه شهروندی را برحسب نظریه شهروندی مارشال، نظریه فونگ مدنی توکویل و نظریه جامعه مدنی گراسکی از هم متمایز می‌نماید:

در نظریه مارشال تأکید عمده بر مشروعیت حقوق شهروندی است. از حقوق مدنی، سیاسی و اجتماعی است. در نزد وی حقوق مدنی ناظر بر آزادی در انعقد قرارداد و مالکیت اموال (و بنابراین ولایت دارد بر برابری در مقابل قانون) و نیز آزادی تجمع، بیان و اندیشه است. حقوق سیاسی ناظر بر حق مشارکت در روندهای سیاسی (حق رأی و نامزد شدن در انتخابات) است و حقوق اجتماعی ناظر بر حق برخورداری از حداقل رفاه اقتصادی و اجتماعی است که به عنوان مزایای مشارکت در حیات جامعه به افراد منتقل می‌گردد. (فیتزپاتریک، ۱۳۸۱: ۴-۱۲۳).

اگرچه مارشال انگاری مشروعیت حقوق شهروندی را با تأکید بر وضعیت سیاسی و اجتماعی جامعه انگلیس ترمیم نموده لکن نظریه وی توسط دیگر جامعه‌شناسان هم چون بندیکس (۱۹۶۶)، رولگان (۱۹۶۶) و برابان (۱۹۸۶) مورد بهره‌برداری قرار گرفته و تقویت گردیده است.

مادر نظریه توکویل تأکید عمده بر قضیلت مدنی است. به عقیده وی غیر از حمیلت قانون از شهروندی، جنبه دیگر شهروندی در قضای عدومی قرار دارد که حاکی از عضویت داوطلبانه فرد در گروه‌های خصوصی و غیر انتفاعی جامعه مدنی است. در حالی که داوطلب شدن آن‌ها

جانسونکی، چهار نکته اساسی مطرح گردیده است:

اول: شهروندی با عضویت در ملت - دولت شروع می‌شود.

دوره شهروندی دارای حقوق و تکالیف معینی است.

سرد: حقوق شهروندی عام است. این حقوق شامل حقوقی است که در قالب قانون درآمده و برای کلیه شهروندان جاری است.

چهارم: شهروندی حاکی از برابری حقوق و تکالیف در محدوده‌های خاص است (همان، ۱۰). توتو (۱۹۹۰) در تئوری شهروندی دو معیار تعیین‌کننده را تشخیص می‌دهد. اولین معیار در ارتباط با خصوصیت، انتقالی یا فعال شهروندی (در برابر دولت) و دیگری در ارتباط با عرصه عمومی و خصوصی. در درون جامعه مدنی است (توتو، ۱۹۹۰: ۱۸۹) به نظر توتو شهروندی علاوه بر داشتن گذراندن فرصت‌ها نوعی هویت فرهنگی خاص را برای فرد و گروه ایجاد می‌نماید (توتو، ۱۹۹۲: ۲۶۵).

چیمز کلیم، وجود چهارگانه شهروندی را با تأکید بر برابری حقوق، مورد توجه قرار داده است. شهروندی به طور ضمنی ناظر به این معناست که برابری اساسی انسانی از عضویت کامل فرد در یک جامعه سیاسی منقش می‌شود و در حقوق رسمی برابر تمامی شهروندان تجسم می‌یابد... (کلیم، ۱۳۸۰: ۱۲۳). کلیم وجود دو هنجار یا قاعده را برای تحقق حقوق شهروندی، حائز اهمیت می‌داند که عبارتند از: نظم حقوقی عام‌گرا و هنجار موفقیت.

نظم حقوقی عام‌گرا به معنای برتری هنجارهای عام بر هنجارهای خاص در حوزه روابط حکومت یا شهروندان است که برای تحقق حقوق برابر شهروندی امری حائز اهمیت است. این حقوق، مساوات در برابر قانون (برابری در حقوق یا امتیازات) را امری لازم می‌شمارد. این نکته نه تنها به مفهوم رویه رفتاری یکسان در مقام اجرای قانون و قضاوت برده، بلکه بیانگر حق برابر دفاع و حمایت از تمامی دیگر حقوق‌هاست. و هنجار موفقیت به معنای اولویت هنجارهای اکتسابی بر هنجارهای انتسابی در اعطای نقش‌های سیاسی و دیوانی است. هنجارهای اکتسابی در کنار حق عمومی شهروندی در خصوص آموزش و پرورش، رعایت اصل برابری در فرصت اولیه و تضمین می‌کند. حق آموزش و پرورش در یک جامعه مدرن حائز اهمیت زایدی است. زیرا اختصاص نقش‌های فوق‌العاده از زنی در نظام فشرده اجتماعی به‌طور فزاینده‌ای بر اکتساب آموزش مبتنی است (همان، ۴-۱۲۳).

برحسب تعاریفی که در ادبیات سیاسی از مفهوم شهروندی به‌صورت آمده، سه عنصر اصلی را می‌توان در مفهوم شهروندی تشخیص داد:

به همراه وبسایت آن به دفتر مجله ارسال شود.

پیر آن
فی ز تاریخ مقاله به صورت دبل‌بلد، بین ۱۰ تا ۱۵ آذر

رضیانه، تحقیق
ری و تحلیل داده‌ها.

احساس شهروندی در مراکز استان‌های ایران

علی یوسفی، مژگان عظیمی هاشمی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۱/۰۷/۲۱، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۲/۰۲/۲۷

چکیده: شهروندی حاصل رابطه دو سویه فرد و دولت است. این رابطه از یک‌سایر مضمین و فداری فرد به دولت و از سوی دیگر مسئولیت حمایت دولت از فرد است. در سالیان اخیر برای مفهوم شهروندی، سه وجه اساسی منظور شده است: برابری مشارکتی، برابری قانونی و حریت سیاسی. عناصر مهم در بعد برابری مشارکتی حق انتخاب کردن و انتخاب شدن، در بعد برابری قانونی، حقوق توزیعی و فرصتی و در بعد حریت سیاسی، هم‌دستی‌اندازی با اجتماع ملی (دولت-ملت) و نهاد مدنی است. نتایج تحلیل فائریه داده‌ها نشان می‌دهد: ۱. چهار بعد تجربی شهروندی از حیث سهمی که در تشکیل این مفهوم دارند به ترتیب عبارتند از: احساس برابری فرصتی، احساس برابری توزیعی، احساس حریت سیاسی و سپس احساس برابری مشارکتی. ۲. شدت احساس شهروندی در ایجاد سه‌گانه برابری مشارکتی، فرصتی و توزیعی در حد متوسط و احساس حریت سیاسی در سن مردم بالاست. ۳. شدت احساسات چهارگانه شهروندی در میان رده‌های مختلف قریه، می‌باشد. ۴. تحصیلات، منغلی و... کشور نزدیک به یکدیگر بوده و تأثیر رده‌بندی‌های اجتماعی بر احساسات شهروندی به‌طور کلی ضعیف است. شعب احساسات شهروندی در ابعاد مکانی برابری فرصتی، توزیعی و مشارکتی و پائین بودن وفاداری سیاسی، از یک‌سایر دلالت بر کنسری ذخائر مشروعیت مدنی حکومت دارد و از سوی دیگر نشان از وجود دیگر ذخائر مشروعیت به‌ویژه ذخائر مشروعیت دینی دارد که علی‌رغم ضعف، عملکردی حکومته در تأسیس حقوق شهروندی، وفاداری به حکومت را در نزد شهروندان محقق ساخته می‌دارد. در واقع ذخائر دینی مشروعیت حکومته در ایران، کنسری ذخائر مشروعیت مدنی را جبران می‌کند.

وجیه جامعه‌شناسی ایران، دوره ۱۰، شماره ۳ و ۴، بهار و تابستان ۱۳۸۷، ص ۳۳-۳۴

دانشگاه یا مؤسسه / رشته / شاخه الکترونیکی.

۱. الزامات انتشار: شماره صفحه، یا صفحات، تاریخ انتشار اثر ترجمه شده و در غیر این صورت

دانلودگی نویسنده یا صاحب اثر، به شرح زیر تنظیم

۲. محل انتشار: مؤسسه انتشاراتی، آدرس، مترجم، محل انتشار: مؤسسه انتشاراتی

چشمه دوره، شماره، شماره صفحات مقاله، مجموعه، عنوان مقاله و عنوان کتاب در مجموعه

۳. نشانی سایت اینترنتی، تاریخ مراجعه، کاربرد به

نشانی می‌شوند، مورد ارزیابی قرار گرفته و پذیرش نهایی

نژاد است.

منابع

- ایمانیان اودیسی، مسعود، «برهه اسکاتی (۱۳۸۶) بررسی میزان آگاهی جوانان از حقوق و تکالیف شهروندی، قزوین، گزارش پژوهشی دانشگاه آزاد اسلامی».
- پاتنام، روبرت (۱۳۸۰) «مورکس و سنت‌های مدنی، ترجمه محمدتقی دلفروز، تهران: انتشارات روزنامه سلاطین».
- نوسلی، غلامعباس، سیدمحسن و نجاتی حسینی (۱۳۸۳) «واقعیت اجتماعی شهروندی در ایران»، مجله جامعه‌شناسی ایران، دوره پنجم، شماره ۳، صص ۳۲-۶۲.
- ذکائی، محمدسعید (۱۳۸۰)، «اخلاق شهروندی، رابطهٔ هویت‌یابی جمعی و ارزش‌های دیگرخواهان»، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، ش ۱۵، صص ۶۱-۸۰.
- شیانی، ملیحه (۱۳۸۱) «تحلیل جامعه‌شناختی از وضعیت شهروندی در لرستان»، مجله جامعه‌شناسی ایران، ش ۳، صص ۶۰-۸۱.
- شیانی، ملیحه (۱۳۸۲) وضعیت شهروندی و مولف تحقیق آن در ایران، رسالهٔ دکتری جامعه‌شناسی، تهران: دانشگاه علامه طباطبائی.
- شیانی، ملیحه (۱۳۸۱) «مقر، محرومیت و شهروندی در ایران»، فصلنامه علمی-پژوهشی رفاه، اجتماعی سال پنجم، ش ۱۸، صص ۲۱-۶۹.
- فیتزپاتریک، تونی (۱۳۸۱) نظریهٔ رفاه، ترجمهٔ هرمز همایون‌پور، تهران: انتشارات گام نو و مؤسسهٔ عالی، قاضی طباطبائی، محمود (۱۳۷۷) «ارزیابی اعتبار سازهای نخستین گام ضروری در مطالعات بین فرهنگی»، نامهٔ علوم اجتماعی شماره ۱۲، صص ۱۰۷-۱۳۵.
- قاعدی (۱۳۸۵) تربیت شهروندی، فصلنامهٔ نوآوری‌های آموزشی، شماره ۱۷، سال پنجم.
- کلان، پل (۱۳۸۰) راهنمای آسان تحلیل علمی، ترجمهٔ دکتر سیدجلال عبدالاسادات و اصغر مینایی، تهران: سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت).
- کلین، جیمز اس (۱۳۸۰) نشانگان توسعه، انتشارات ساختاری-مباری-ظرفیت، در کتاب پای لوسین و دیگران، بهران‌ها و توالی‌ها در توسعهٔ سیاسی، ترجمهٔ غلامرضا خواجه‌سروی، تهران: انتشارات پژوهشگاه مطالعات راهبردی.
- کاظمی، محمود (۱۳۸۶) بررسی روش‌های تحقق آموزش همگانی شهروندی، مشهد: دفتر مطالعات و برنامه‌ریزی، معاونت فرهنگی و اجتماعی شهرداری مشهد (چاپ نشده).
- لطف‌آبادی، حسین (۱۳۸۳) «نظریه‌پردازی و مقیاس‌سازی برای سنجش نظام ارزشی»، فصلنامه علمی-پژوهشی نوآوری‌های آموزشی، ش ۷، صص ۳۳-۵۸.
- لطف‌آبادی، حسین، وحیده تهروری (۱۳۸۲) «بررسی نگرش دانش‌آموزان دبیرستانی و پیش‌دانشگاهی ایران و جهانی شدن و تأثیر آن بر ارزش‌ها و هویت دینی و ملی آنان»، فصلنامه علمی-پژوهشی نوآوری‌های آموزشی، ش ۹، صص ۸۸-۱۱۹.
- لطف‌آبادی، حسین (۱۳۸۵) «آموزش شهروندی ملی و جهانی همواره با تحکیم هویت و نظام ارزشی دانش‌آموزان»، فصلنامه علمی-پژوهشی نوآوری‌های آموزشی، ش ۱۷، صص ۱۱-۲۲.
- نجاتی حسینی، سیدمحسن (۱۳۷۸) «نگرشی تحلیلی به چالش‌های حقوقی نظام مدیریت شهری (بخش اول)»، ماهنامه شهرداری‌ها، ش ۲، صص ۲۲-۳۵.

مقایسهٔ کلی در بین رده‌بندی‌های مختلف، تأثیر رده‌بندی تحصیلی بر احساس برابری فرصتی، رده‌بندی جنسیتی بر احساس برابری توزیحی، رده‌بندی فعالیت بر احساس هویت سیاسی و تأثیر رده‌بندی قومی بر احساس برابری مشارکتی بیش از سایر رده‌بندی‌هاست.

از بین یافته‌ها و نکات پیش‌گفته شاید دو نکته بیشتر قابل تأمل باشد: نخست ضعف احساس شهروندی در ابعاد سه‌گانهٔ برابری فرصتی (۵۰/۴)، توزیحی (۴۶/۹) و مشارکتی (۴۶/۹) است، این در حالی است که عناصر سه‌گانهٔ مذکور از مهم‌ترین ذخائر مشروعیت مدنی حکومت محسوب می‌شوند و کمتری تدریجی این ذخائر می‌تواند حکومت را با چالش مشروعیت روبه‌رو سازد.

نکتهٔ دیگر بالا بودن احساس هویت سیاسی (۷۷) در شرایط ضعف احساسات سه‌گانهٔ شهروندی است، در حالی که ضعف احساسات شهروندی عمدتاً ناشی از ضعف عملکرد حکومت در تأمین حقوق شهروندی است و انتظار می‌رود وفاداری به دولت (راکاهش دهد، بالا بودن وفاداری در چنین شرایطی تنها می‌تواند بر این معنا دلالت داشته باشد که، ذخائر مشروعیت دیگری وجود دارد که احساس هویت و وفاداری سیاسی را محفوظ نگه می‌دارد و مردم عملکرد حکومت یا حاکمان را از خود حکومت جدا می‌کنند. نتیجهٔ مذکور مؤید نتایج تحقیق مشابهی است که نشان می‌دهد اولاً میانگین اعتماد به بازگراگان سیاسی در ایران (۳۹) کمتر از میانگین عقیده به مشروعیت سیاسی دولت (۵۱) است (یوسفی، ۱۳۸۰) و ثانیاً میانگین عقیده به مشروعیت مدنی دولت (۴۳/۲)، کمتر از عقیده به مشروعیت دینی (۶۲/۲) آن است. این در حالی است که این دو عقیده، ذخیرهٔ مشروعیت دولت را شکل می‌دهند (یوسفی، ۱۳۸۳).

به نظر می‌رسد تنها راه حل تقویت احساسات شهروندی و جبران کمتری ذخائر مشروعیت مدنی، تقویت عملکرد مدنی دولت و تنظیم رابطهٔ دو سویهٔ دولت و شهروندان براساس دو قاعدهٔ عام‌گرای و هنجار موفقیت است. بر مبنای قاعدهٔ نخست لازمهٔ شهروندی این است که دولت هنجارهای عام از جمله قوانین را بر هنجارهای خاص یا هر ملاحظهٔ دیگری مقدم بشمارد و بر مبنای قاعدهٔ دوم هنجارهای موفقیت و عملکرد را اساس تحرک و کسب فرصت اجتماعی قرار دهد.

بررسی، با حد اکثر ۵ درصد خطا یا ۹۵ درصد اطمینان در جامعه آماری (جمعیت مراکز استان‌های کشور) نیز قابل مشاهده خواهد بود. اما از آنجا که حجم نمونه بالاست و تفاوت اندک میانگین در بین رده‌ها، به لحاظ آماری عمدتاً معنی دار می‌گردد، لذا علاوه بر شاخص معناداری تفاوت‌ها، اندازه تأثیر رده‌بندی‌های اجتماعی بر احساس شهروندی (مجاور اتا) در ذیل آماره سطح معناداری در جدول شماره ۴ درج گردیده است. نتایج عمده شامل موارد زیر می‌باشد:

● میانگین احساس برابری فرصتی در انواع رده‌بندی‌های اجتماعی به استثنای رده‌بندی تأهل، تفاوت معناداری با یکدیگر دارد و با خطایی کمتر از ۵ درصد، تفاوت مشاهده شده را می‌توان به جامعه آماری (مراکز استان‌های کشور) نیز تعمیم داد. اگرچه در مجموع تأثیر رده‌بندی‌ها بر احساس برابری فرصتی پائین است لکن در این میان تأثیر رده‌بندی تحصیلی و قومی بر احساس برابری فرصتی بیش از سایر رده‌بندی‌هاست.

● تفاوت میانگین احساس برابری توزیعی در بین رده‌های مختلف اجتماعی به استثنای رده‌بندی‌های تحصیلی و قومی، معنادار است و با خطایی کمتر از ۵ درصد، تفاوت مشاهده شده را می‌توان به جامعه آماری (مراکز استان‌های کشور) تعمیم داد. با این حال در عین معنادار بودن تفاوت‌ها، تأثیر رده‌بندی‌های مذکور بر احساس برابری توزیعی به‌طور کلی خیلی ضعیف است.

● تفاوت میانگین احساس هویت سیاسی در بین رده‌های مختلف اجتماعی معنادار بوده و با خطایی کمتر از ۵ درصد، تفاوت مشاهده شده را می‌توان به جامعه آماری (مراکز استان‌های کشور) تعمیم داد. در بین رده‌بندی‌های مختلف به ترتیب تأثیر رده‌بندی وضع فعالیت، تحصیلی، سننی و وضع تأهل بیش از تأثیر سایر رده‌بندی‌هاست.

● همچنین تفاوت میانگین احساس برابری مشارکتی در بین رده‌های مختلف اجتماعی به استثنای رده‌بندی‌های تحصیلی، مذهبی و وضع فعالیت معنادار بوده و با خطایی کمتر از ۵ درصد، تفاوت مشاهده شده را می‌توان به جامعه آماری (مراکز استان‌های کشور) تعمیم داد. اما در عین معنادار بودن تفاوت‌ها تأثیر رده‌بندی‌های مذکور بر احساس برابری مشارکتی در مجموع خیلی ضعیف می‌باشد.

است. احساس هویت سیاسی (۷۷) در حد بالاست. این تفاوت تا حدی این معنا دلالت دارد که با وجود ضعف احساس شهروندی که می‌تواند ناشی از ضعف عملکرد حکومت تلقی شود، وفاداری سیاسی در ایران محفوظ مانده و پاسخ‌گوینان در کل، عملکرد حکومت را از خود حکومت جدا کرده‌اند.

نکته دوم این است که اگرچه پراکندگی احساس شهروندی در ابعاد چهارگانه پائین است، لکن میزان این پراکندگی در مورد احساس هویت سیاسی (۱۷/۱) نسبت به سایر ابعاد شهروندی بیشتر است. تفاوت پراکندگی مذکور نیز تا حدی می‌تواند حاکی از حثالت‌شگفته یعنی تفاوت حالت دو دسته پاسخ‌گوینان باشد: کسانی که در عین احساس ضعیف، شهروندی در ابعاد فرصتی، توزیعی و مشارکتی، وفاداری سیاسی بالایی از خود نشان داده‌اند و کسانی که احساسات سه‌گانه شهروندی و وفاداری سیاسی آن‌ها هم‌سوی با هم ظاهر شده است. برای سه‌تخیر دشوار آمده که در عین ارزیابی ضعیف از عملکرد دولت در تأمین حقوق شهروندی احترام دولت را برای خود محفوظ نگه دارند.

جدول ۳. آماره‌های توصیفی ابعاد احساس شهروندی در مراکز استان‌های ایران

ابعاد شهروندی	تعداد پاسخ معتبر	اماره‌ها به حسب نفش ۱۰۰ تا ۱۰۰۰		
		میانگین	میانگین	انحراف معیار
احساس برابری قانونی	۱۳۷۹۹	۴۹/۹	۲۰/۴	۱۴/۸
احساس برابری مشارکتی	۱۳۷۹۹	۴۶/۸	۲۶/۹	۱۴/۱
احساس هویت سیاسی	۱۳۷۹۹	۴۹/۳	۴/۹	۱۴/۶
احساس مشارکتی	۱۳۷۹۹	۸۱/۵	۷/۷	۱۷/۸

مقایسه احساسات چهارگانه شهروندی در بین رده‌های مختلف اجتماعی

میانگین احساسات چهارگانه شهروندی با استفاده از آزمون آماره مقایسه میانگین‌ها و تحلیل واریانس در بین رده‌های مختلف جنسی، سننی، تحصیلی و... به شرح جدول شماره ۴ مورد مقایسه قرار گرفته است. در این مقایسه، قابل اعتنا بوم (+) یا نبودن (-) تفاوت میانگین احساس شهروندی در بین رده‌های مورد بررسی، با استفاده از آماره سطح معناداری مشخص گردیده است. چنانچه سطح معناداری کوچک‌تر یا مساوی ۰/۰۵ باشد معنایش این خواهد بود که تفاوت مشاهده شده میانگین احساسات شهروندی در نمونه مورد

جدول ۲. نتایج تحلیل عاملی احساس شهروندی در مراکز استانی بزرگ

عبارت احساس شهروندی	بارگیری
حرفی احساس شهروندی	
۱. احساس شهروندی	۰.۷۸
۲. احساس شهروندی	۰.۷۸
۳. احساس شهروندی	۰.۷۸
۴. احساس شهروندی	۰.۷۸
۵. احساس شهروندی	۰.۷۸
۶. احساس شهروندی	۰.۷۸
۷. احساس شهروندی	۰.۷۸
۸. احساس شهروندی	۰.۷۸
۹. احساس شهروندی	۰.۷۸
۱۰. احساس شهروندی	۰.۷۸
۱۱. احساس شهروندی	۰.۷۸
۱۲. احساس شهروندی	۰.۷۸
۱۳. احساس شهروندی	۰.۷۸
۱۴. احساس شهروندی	۰.۷۸
۱۵. احساس شهروندی	۰.۷۸
۱۶. احساس شهروندی	۰.۷۸

شدت احساس شهروندی در ایجاد چهارگانه

برای توصیف میزان و شدت احساس شهروندی در بعد چهارگانه، نمودار فرعی در جدول ۳، تا ۱۰۰ محاسبه و آنرا در جدول شماره ۳، درج گردیده است. زیرا به چند مقیاس ۱ تا ۱۰ محاسبه و آنرا در جدول شماره ۳، درج گردیده است. زیرا به چند نتیجه عددی آن مقیاس می‌گردد.

نکته اول این که در حالی که میانگین احساس شهروندی در دو بعد احساس برتری مشارکتی (۴۹) و فرصتی (۴۱) در حد متوسط و در بعد برتری توزیعی کمتر از حد متوسط (۳۹) است.

۱. در وضعیت مربوط به فرقیات شهروندی در بعد احساس شهروندی، نمودار فرعی در جدول شماره ۳، درج گردیده است. زیرا به چند مقیاس ۱ تا ۱۰ محاسبه و آنرا در جدول شماره ۳، درج گردیده است. زیرا به چند نتیجه عددی آن مقیاس می‌گردد.

بازاری در برخورداری از حق رأیین اجتماعی، حق رأیین مسکین و حق آموزش (رفتن به مدرسه و دانشگاه)، هر سه عنصر دلالت روشنی از توزیع خدمات اجتماعی دارند که منتهی بر این حق رأیین اجتماعی یا رأیه است. بدین جهت باید این بعد از شهروندی، احساس برتری توزیعی مشاهده شده، که در مدل نظری شهروندی جریبی از مفهومی برتری توزیعی منظور شده بود.

● اجزای بعد سه شهروندی به ترتیب اهمیت عبارتند از: نمایان به رأیگری در رأی، آوازه تیغیت برائی، احضار آوازه شنیدن به دولت و قوانین کشور که هر سه دلالت روشنی بر علاقه به عضویت در اجتماع ملی و وفاداری به ملت، دولت دارد و به همین جهت این بعد از شهروندی، احساس خویش سیاسی، نامگذاری شده است.

● بعد چهارم شهروندی شامل چهار جز است که به ترتیب اهمیت شامل برتری در حسن رأی (انتخاب کردن)، انتخاب شدن، حق آزادی عقیده و حق آزادی بیان (انتقاد از حکومت) است. از آن‌جا که هر چهار مستغیر بر حق تصمیم‌گیری و اختیار افراد دولت روشنی دارند، از این رو نام این بعد از شهروندی، احساس برتری مشارکتی گذاشته شده است.

● همچنین نتایج تحلیل عاملی اجزای شهروندی نشان می‌دهد که ۶۶/۲ درصد از تغییرات مشاهده شده شهروندی توسط چهار عامل یا بعد مذکور قابل توضیح و تبیین است. از این مجموع، سهم هر یک از عوامل یا ابعاد نامبرده در تغییرات شهروندی عبارتند از: عامل اول یا احساس برتری فرصتی: ۲۳/۹ درصد، عامل دوم یا احساس برتری توزیعی: ۱۴/۴ درصد، عامل سوم یا احساس خویش سیاسی: ۱۴/۷ درصد و عامل چهارم یا احساس برتری مشارکتی: ۱۳/۶ درصد.

به این ترتیب برای مفهوم احساس شهروندی در این مرکز استانی، چهار بعد اساسی را می‌توان منظور نمود که به ترتیب اهمیت و یا سهمی هر یک در تشکیل مفهوم شهروندی دارند عبارتند از: احساس برتری فرصتی، احساس برتری توزیعی، حساس خویش سیاسی و احساس برتری مشارکتی.

- Cambridge: Cambridge University Press.
- Janoski, T. (1997) *Citizenship And Civil Society A Framework Of Rights And Obligations In Liberal Traditional And Social Democratic Regimes*: Cambridge University Press.
- Marshall, T.H. (1964) *Class, Citizenship and Social Development*. Garden City, NY: Doubleday.
- Pocock, J.G.A. (1995) The Idea of Citizenship Since Classical times, in R.Biner (ed). *Theorizing Citizenship*: pp 29-53. Albany, NY: Suny Press.
- Rokkan S. (1966) Norway Numerical Democracy and Corporate Pluralism In R. A. Dahl (ed), *Political Opposition in Western Democracies*: Yale University Press.
- Shaklar, J. (1995) *American Citizenship*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Tilly C. (1995) Citizenship, Identity and Social History. *International Review of Social History* 40 (Supplement3): 1-17
- Turner, B.S. (1986) *Citizenship and Capitalism*. London: Allen And Unwin.
- Turner, B.S. (1990) Outline of a Theory of Citizenship. *Sociology*. N24 (2): 189-217, Sage.
- Turner, B.S. (1993) Contemporary problems in the theory of citizenship in B Turner ed *Citizenship and social theory*. London: sage
- Waldron, J. (1995) *Minority Cultures and the Cosmopolitan Alternative in Will Kymlicka (ed) The Rights of Minority Cultures*. Oxford: Oxford University Press.
- Walzer, M. (1983) *Spheres of Justice*. New York: Basic Books.
- Wuthnow, R. (1991) *Between State and Market: The Voluntary Sector in Comparative Perspective*: Princeton University Press.
- علی یوسفی، استادیار جامعه‌شناسی سیاسی دانشگاه فردوس مشهد است (نویسنده مسئول).
Yousefi@um.ac.ir
- مژگان عطیعی هاشمی، مربی پژوهش جهاد دانشگاهی مشهد و دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه در دانشگاه فردوس مشهد است.
mozhgan.azimi@yahoo.com
- نجاتی حسینی، سید محمود (۱۳۸۵) «جایگاه شهروندی، در گفتمان شوراهای اسلامی»، ماهنامه شوراها، ش ۵، صص ۱۴-۱۶.
- نجاتی حسینی، سید محمود (الف) (۱۳۸۰) «جامعه مدرن، شهروندی و مشارکت»، فصلنامه مدیریت شهری، ش ۵، صص ۷-۱۵.
- نجاتی حسینی، سید محمود (ب) (۱۳۸۰) بررسی جایگاه مفهوم شهروندی در قانون شهرداری ایران، تهران: انتشارات سازمان شهرداری‌های کشور.
- هومن، حیدرعلی (۱۳۸۰) تحلیل داده‌های چندمتغیری در پژوهش رفتاری، تهران: نشر پارسا.
- یوسفی، علی (۱۳۸۳) «تأملی مسئله‌گرا در نتایج سنجش مشروعیت دولت در سه شهر تهران، مشهد و یزد»، فصلنامه علوم اجتماعی، شماره ۱، بهار ۱۳۸۳، دانشگاه فردوسی مشهد، صص ۵۷-۸۵.
- یوسفی، علی (۱۳۸۰) بررسی تطبیقی مشروعیت سیاسی دولت جمهوری اسلامی ایران در سه شهر مشهد، تهران و یزد، پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی سیاسی تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- Alexander, J. & S. Sidman (1995) *The New Social Theory*: Reader Contemporary Databates Routledge.
- Aristotel (1981) *The Politics*, ed Ernest Barker. Oxford: Oxford University Press.
- Bellah, R, F. Madsen, w.m Sullivan, A. Swidler & S.M. Tipton (1985): *Habits Of The Heart, Individualism and Commitment in American Life*. New York: Harper and Row.
- Bendix, R. (1961) *Nation-Building and Citizenship Studies of Our Changing Social Order*. Enlarged ed. New Brunswick Nj: Transaction Publishers.
- Browne, M. W. & R. Cudeck (1993) *Alternative Ways of Assessing Model Fit. In Testing Structural Model Equation*, (eds) Bollen. Kenneth A & Long, J. Scott: Sage Publications.
- Brubaker, R. (1992) *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Ma: Harvard University Press.
- Cohen, Jean L. (1999) Changing Paradigms of Citizenship and The Exclusiveness Of The Demos. *International Sociology*: Voll 4 (3): 245-268.
- Coleman J.S, Leonard Binder, Joseph La Palombara, Lucian W. Pye, Sidney Verba, Myron Weiner (1971) *Crises And Sequences In Political Development*. Princeton, N. J: Princeton University Press.
- Eizioni, A. (1993) *The spirit Of community: the reinvention Of American society*. New York: Touchstone.
- Frey, Bruno (2003) Flexible Citizenship For a Global society. *Politics, Philosophy and Economics*, 2(1): 93-114.
- Galstone, W. (1991) *Liberal purposes: Goods, Virtues And Diversity In The Liberal State*.

ویژگی‌های جمعیتی پاسخ‌گویان

از مجموع ۱۵۱۶۱ نفر پاسخ‌گو ساکنان ۲۱ مرکز استان کشور، ۵۱۶۶ درصد مرد و ۴۹۴ درصد زن هستند. از لحاظ وضعیت فعالیت، ۳۳۱۵ درصد پاسخ‌گویان شاغل، ۳۰ درصد خانه‌دار، ۱۸ درصد محصل و دانشجو، ۱۲۴ درصد بیکار و ۱۵ درصد بازنشسته هستند. میانگین سنی پاسخ‌گویان ۳۳۲۴ سال است و از لحاظ تحصیلی، ۳۴۱ درصد تحصیلات زیر دیپلم، ۴۵۱۲ درصد تحصیلات دیپلم و ۲۰۱۸ درصد تحصیلات دانشگاهی دارند. به علاوه ۳۷۸۸ درصد پاسخ‌گویان مجرد و ۶۲۰۲ درصد متأهلند. از لحاظ مذهبی، ۹۳۰۹ درصد پاسخ‌گویان شیعه، ۵۰۸ درصد سنی و ۰۱۴ درصد نیز غیرمسلمانانند. قومیت ۵۳۱۵ درصد پاسخ‌گویان فارس، ۲۲ درصد ترک، ۱۰۷۸ درصد کرد، ۱۱۴ درصد لُر، ۲۴۳ درصد عرب، ۱۸ درصد بلوچ و ۲۰۳ درصد نیز متعلق به سایر اقوام کشور هستند.

ایجاد تجربی احساس شهروندی در مراکز استان‌های ایران

برحسب نتایج تحلیل عاملی ۱۶ جزء یا دمنفر تشکیل‌دهنده شهروندی، چهار عامل یا بعد تجربی برای این مفهوم به شرح جدول شماره ۱ استخراج گردیده که نتایج عمده آن به این شرح می‌باشد:

● بعد نخست شهروندی شامل شش جزء است که به ترتیب اهمیت یا سهم هر جزء در تشکیل بعد مربوط (بارعاملی) عبارتند از: برابری در گرفتن حقوق قانونی، برابری در مقابل قانون، برابری در اجرای قوانین، ولایت تجریه و تخصص (ملاک کارایی) در موقعیت‌های استخدامی دولت، توجه به شایستگی در واگذاری مسئولیت‌های دولتی و باز بردن راه رفتاری افراد شایسته، قیام گرفتن جزای شش‌گانه مسکون در زیاده‌های یک‌عامل یا بعد حاکی از نادانان و انبساط معنایی آن‌هاست و نشان می‌دهد شایسته‌سالاری و برابری در فرصت‌های رفتاری چندعاملی، قیام تکلیک، از برابری در اجرای قوانین و دسترسی افراد به حقوق قانونی نیست. برابری در فرصت، وجه مشترک مفهومی این شش دمنفر است و از این جهت، نامه این عامل، احساس برابری فرصتی، نهاده شده است.

● بعد دوم شهروندی شامل سه جزء است که به ترتیب اهمیت (بارعاملی) عبارتند از: (۱) در واگذاری هر عمل، مضمون آن معنوی که در آن عامل، بالاترین بار معنوی (factor loading) داشته، ملاک قرار گرفته است.

گردیده است. برای تشخیص ایجاد تجربی مفهوم احساس شهروندی و روشن شدن تفاوت‌های حساسی آن با ابعاد نظری پیش‌بینی شده است. ۱۶ جزء تشکیل‌دهنده در یک تحلیل همبستگی و رگرسیونی است. برحسب تحلیل همبستگی چندرابطه‌ای، به معنای اساسی استخراج گردیده که تمامی این عوامل در اجزای تشکیل‌دهنده آن‌ها در جدول شماره ۲ منعکس گردیده است.

برای توصیف تجربی شهروندی، نمره هر عامل به عنوان شاخص بعد تجربی شهروندی منظور گردیده است. به علاوه اعتبار سازه مدل تجربی مذکور نیز با استفاده از روش لیوان پرورد گردیده و آماره‌های نیکویی برازش (GFI=۰.۸۷، CFI=۰.۹۰، NFI=۰.۸۸، نیز مفید مدل چهار عاملی مفهوم شهروندی است. با منظور کردن چهار ضریب زوای مقیاس به عنوان شاخص اعتبار نظری و سببه اندازه‌گیری (فناصی ضریب‌های ۰.۳۷۸، ۰.۳۲۹، ضریب اعتبار نظری مفهوم شهروندی در ایجاد چهارگانه برابری فرصتی، توزیعی، مشارکتی و احساس هیرت سیاسی به ترتیب عبارتند از: ۰.۸۸، ۰.۸۸، ۰.۸۸، ۰.۸۸) این مقادیر همگی حاکی از اعتبار نظری نسبتاً خوب مدل مذکور برای سنجش احساس شهروندی در جامعه اهواز (مراکز استان‌ها) است.

یافته‌ها

در این بخش ضمن ارائه تصویری از ویژگی‌های جمعیتی پاسخ‌گویان، توصیفی واقع‌نگار از ابعاد و عناصر احساس شهروندی در اهواز (در مجموع مراکز استان‌ها) ارائه خواهد گردید و سپس وضعیت این پاینده در ابعاد مختلف در بین زده‌های اجتماعی مورد مقایسه قرار خواهد گرفت.

۱) در تحلیل عاملی کشفی شهروندی، برچرخش عاملی متعدد (به روش واریانس) استفاده شده است. معنی‌آزایی سده‌های و روش‌های به کار عمده در این روش استفاده می‌شود و با توجه روش همبستگی تعدد متغیرها می‌شود (کاتالین، ۱۳۸۱). برچرخش به روش متداول نیز این تحلیل انجام گرفت و همان‌طور مشخص استخراج گردید. نکته آن‌جا که شرح روش برچرخش متعدد روش‌ها و فاکتورهای این روش چرخش متداول بوده، این روش توضیح داده شد.

۲) در تحلیل عاملی کشفی شهروندی در اهواز، همبستگی برابری قانونی (برابری در قانون، برابری در مقابل قانون، برابری در برابر قانون) در این بعد، احساس شهروندی در اهواز با